

MARKO KARAMATIĆ, *Franjevci Bosne Srebrene u vrijeme austrougarske uprave 1878.-1914., Svjetlo riječi, Sarajevo, 1992., 361 str.*

Razdoblje austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini jedna je od onih tema kojima se desetljećima nije moglo pristupiti s izvorno znanstvenog motrišta. Ideološki okviri dvaju jugoslavenskih režima nametnuli su vrijednosni sustav kojim je povijesna prosudba gotovo u cijelosti bila podvrgnuta dugoročnim interesima integralno jugoslavenske ideologije. Hrvatski historičari uspjeli su se tome samo donekle oduprijeti, pa je stoga kritička prosudba povijesnih interpretacija u svezi s procesom političkoga, gospodarskoga i kulturnoga konstituiranja bosansko-hercegovačkih Hrvata, kao i glavnih nosilaca tog procesa u razdoblju 1878.-1914., nužna. Knjigu koja je pred nama možemo uvrstiti u niz, za sada još malobrojnih djela, koja utiru put znanstvenom pristupu tom problemu. Razdoblje austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini odlikuju dinamični procesi na političkom, gospodarskom i kulturnom planu uvjetovani reintegracijom Bosne i Hercegovine u europski civilizacijski okvir. S obzirom na nacionalno-konfesionalnu trodijelnost i nerazvijenost građanske elite kao bitnog čimbenika u konstituiranju nacionalno-političkih pokreta, tu ulogu nakon austrougarskog zauzeća Bosne i Hercegovine u znatnoj mjeri preuzimaju vjerske institucije bosansko-hercegovačkih Hrvata, Srba i muslimana. U novim uvjetima u najtežem položaju našli su se Hrvati, kojima su načela katoličkog univerzalizma i politički okvir nametnuli potrebu prilagodbe europskim pravnim, političkim i kulturnim standardima. Posebice je teška zadaća postavljena pred franjevačku provinciju Bosnu Srebreu, koja je u osmanskome razdoblju bila gotovo jedini sudionik i njegovatelj europske kulturne tradicije na ovom tlu. Ona je morala napustiti dotadašnji povlašteni položaj u vodstvu bosanskih Hrvata (1846. godine hercegovački franjevci se odvajaju od Bosne Srebrene, a 1852. godine osnivaju zasebnu kustodiju) i omogućiti djelovanje novim čimbenicima u kulturnom, vjerskom i nacionalno-političkom životu građanstva, koje se potkraj XIX. stoljeća počinje formirati kao politička snaga, te vrhbosanskom ordinarijatu, uspostavljenom 5. srpnja 1881. godine.

Marko Karamatić, profesor crkvene povijesti na Franjevačkoj teologiji u Sarajevu (1977.-1987.) i njezin dekan (1988.-1991.), ukazuje kako je najbitniji moment koji je utjecao na njegovu odluku da pokuša dati presjek života i rada franjevaca provincije Bosne Srebrene nepostojanje rada na tlu crkvene povijesti dostatnog za oblikovanje cjelovitije slike o zbivanjima tog vremena (5). Struktura knjige slijedi zamisao autora o obuhvatnom prikazu života i rada franjevaca provincije Bosne Srebrene u razdoblju od 1878. do 1914. godine. U uvodnom dijelu daje prikaz općih prilika toga vremena u Bosni i Hercegovini (političke i crkvene promjene, gospodarski i kulturno-prosvjetni odnosi). U posebnom dijelu knjige razmatra pitanje unutarnjeg funkcioniranja franjevačke zajednice (odgoj, izobrazba, reforme), te suočavanje franjevaca sa zadaćama svoga doba (pastoralna, kulturna, politička i socijalna djelatnost). Stav franjevaca prema austrougarskom zauzeću Bosne i Hercegovine autor određuje kao više ili manje aktivno odobravanje, uvjetovano njihovim uvjerenjem da će nova vlast donijeti bitne promjene na kulturno-političkom i gospodarskom planu, kao i očekivanjem da će se njihov položaj bitno promijeniti, odnosno da će mogućnosti njihove pastoralne, kulturne i prosvjetne djelatnosti unutar katoličke Monarhije biti znatno proširene. Promjene koje je Monarhija izvršila na području gospodarstva označile su korak naprijed prema razdoblju prije zauzeća, no one su, naglašava autor, bile uvjetovane ponajprije posebnim interesima Monarhije, koji su u mnogome protuslovlili stvarnim interesima zaposjednutih pokrajina (55). Agrarno pitanje pak, u čije je rješenje više od 90% kršćanskog poljodjelskog pučanstva polagalo ve-

like nade, ostalo je neriješeno sve do propasti Monarhije. Posebice su bila iznevjerena očekivanja Hrvata katolika koji su i zaposjednuće i suton Monarhije dočekali kao gospodarski i brojčano najslabiji sloj pučanstva. Nade franjevacu i katoličkog pučanstva u promjenu njihova političkog statusa također su se pokazale iluzornima. Nakon kratke prohrvatske orijentacije za vrijeme prisutnosti generala Filipovića u Sarajevu — do prosinca 1878. godine, vlast je sustavno počela raditi na zatamljivanju bilo kojega nacionalnog izjašnjavanja, pokušavajući kanalizirati moguća nacionalna osjećanja u tokove »bošnjaštva«, kao jedinoga regionalno-nacionalnog određenja, koje bi moglo zadovoljiti sve tri etničke grupacije (59). Autor ukazuje da su austrougarske vlasti bitnim preduvjetom postignuća toga cilja smatrale stvaranje konfesionalne ravnoteže, koju se težile ostvariti podvrgavanjem vrhova pojedinih konfesija svojim interesima. U tom kontekstu interpretira i preuredbu hijerarhijskog ustroja Katoličke crkve u srpnju 1881. godine, kojom je Bosna i Hercegovina, nakon četiriju stoljeća turske vladavine, zadobila redovitu crkvenu hijerarhiju. Autor prihvata ustaljenu ocjenu da su političko-gospodarski oslonac vrhbosanskog ordinarijata na Beč i potpora koju mu je iskazivala Sveta Stolica bili odgovorni za dovođenje franjevaca u neravnopravan položaj na području prosvjetne djelatnosti i izobrazbe franjevačkih kandidata. To se napose očituje u nadolazećim sukobima sa svjetovnim svećenstvom, kojih je glavno obilježje bio pokušaj vrhbosanskog ordinarijata da franjevcima oduzme župe, te ih na taj način onemogući u pastoralnoj djelatnosti. Na temelju relevantne građe o tom problemu, autor zaključuje da je težnja vrhbosanskog ordinarijata da se domogne franjevačkih župa bila konstantna, odnosno da prati gotovo cijelo razdoblje austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini. U težnji da dokažu svoje pravo na župe, franjevci su počeli prikupljati dokumentaciju, pa su na taj način nastala brojna historijska djela. Autor smatra da je pragmatična zadaća tih djela umanjila njihovu znanstvenu vrijednost, poglavito zbog snažne prisutnosti povijesnog apologetizma. Ipak, izdvaja djelo M. V. Batinića *Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest vijekova njihova boravka*, I.—III., Zagreb, 1881.—1887., za koje je ustvrdio da mu se ne može poreći znanstvenost, te da je na razini historiografije svoga doba. U dijelu knjige pod naslovom »Franjevci pred zadacima svoga doba« M. Karamatić zaključuje da je duboka kriza u kojoj se franjevačka provincija Bosna Srebrna našla potkraj XIX. stoljeća ipak u najvećoj mjeri bila uvjetovana unutarnjim čimbenicima, a da je agresivnost vanjskih čimbenika samo u znatnoj mjeri korespondirala s postojećom unutarnjom nestabilnošću (149). Naime, višestoljetno iskustvo misionarskog djelovanja udaljilo je franjevce od pridržavanja nekih bitnih regula Reda sv. Franje (*«vita communis»*, klauzura i dr.), pa je u vrijeme reforme Reda 1897. godine, kada su Sveta Stolica i vrhovni starješina Reda odbili potvrditi stare povlastice i odlučno zahtijevali prihvaćanje novih pravila, velik broj franjevaca prihvatio poziv nadbiskupa Stadlera i pristupio svjetovnom kleru. Tada je došlo do najvećeg rasula zajednice u cijeloj povijesti Bosne Srebrene, čiji su negativni učinci umanjeni tek u drugom desetljeću XX. stoljeća.

Susret franjevaca provincije Bosne Srebrene s modernim idejama sekularizacije također je jedno od pitanja kojem autor posvećuje veliku pozornost, jer je ono u bitnoj mjeri određivalo opseg njihova djelovanja na području vjerske i opće kulture, kao i okvire njihova političkog djelovanja. Ustvrdio je da su teološki stavovi bosanskih franjevaca čvrsto stajali u okvirima rimske ortodoksije, pa je stoga jak val modernističkih ideja jedva mogao dodirnuti tlo bosansko-hercegovačkog katoličanstva (246). U napisima o modernizmu u franjevačkom tisku autor zamjećuje apologetske tendencije, koje su se očitovala u obrani stavova Svete Stolice i snažnoj kritici modernističkih ideja. Ukazuje i na sukob franjevaca s idejama sekulariziranog doba na području književnosti, koji je napose našao izraz u kritici slobodnijih oblika izražava-

nja pojedinih pisaca hrvatske moderne (M. Begovića, A. G. Matoša, A. Milčevića i dr.). Ipak, naglašava autor, odnos franjevaca prema modernim idejnim strujanjima pokazuje tendenciju »srednjeg puta«, odnosno odlikuje ga diferenciran pristup tom problemu. Taj zaključak potvrđuje primjerom S. S. Kranjčevića, čiju su poeziju osudili crkveni krugovi u Hrvatskoj, kao i vrhbosanski ordinarijat, ocijenivši je kao socijalističku, liberalnu i revolucionarnu, dok su franjevci u Kranjčeviću vidjeli i velikog pjesnika, unatoč tome što su se distancirali od njegovih etičkih stavova. Ukazujući na okvire političkog djelovanja bosanskih franjevaca u razdoblju od 1878. do 1914. godine, autor naglašava da je njihov neravnopravan položaj ovdje bio najizraženiji. Naime, u cilju održanja svojih već narušenih pozicija u crkveno-pastoralnom i kulturnom životu bosanskih Hrvata, franjevci su izbjegavali bilo kakvu mogućnost konfrontacije s državnim vlastima, koje su se, nastupajući s pozicija »bošnjaštva«, sve do potkraj stoljeća protivile isticanju nacionalnog imena. Napisano pravilo franjevačke provincije Bosne Srebrene, da se pojedinci ne smiju uplitati u politička pitanja, prvi je prekršio Josip Dobroslov Božić, koji je, u glasilu *Novi prijatelj Bosne* (Plehan, 1888.), počeo promicati izrazito hrvatsko nacionalno opredjeljenje. Autor ocjenjuje da je Božićeva pozicija bila disidentska i u odnosu na franjevačku zajednicu i u odnosu na državnu vlast, pa se ubrzo našao pred nesavladivim poteškoćama (291). Rezerviranost franjevaca u političkim pitanjima umanjuje se početkom XX. stoljeća, a to napose dolazi do izražaja nakon osnutka »Hrvatske narodne zajednice« 1906. godine. Autor daje samo opće naznake sukoba između franjevaca i vrhbosanskog ordinarijata, bitne za razumijevanje njihovih političkih pozicija. Naglašava da je njihov sukob, unatoč prisutnosti ideologijskih razlika, imao poglavito obilježje borbe za primat, jer je politički program organizacija uz koje su pristajali — *Hrvatske narodne zajednice* i *Hrvatske katoličke udruge*, bio utemeljen na programu Stranke prava iz 1894. godine. Temeljni uzrok sukoba pronalazi u suprotstavljanju franjevaca tendenciji vrhbosanskog ordinarijata da pod svaku cijenu koncentriira i političku moć, odnosno u cijelosti preuzme kontrolu nad političkim idejama hrvatskog pučanstva. Naglašava da je oporbeni stav franjevaca u bitnoj mjeri bio uvjetovan dugogodišnjim sukobom s vrhbosanskim ordinarijatom, naime, da su već postojeće suprotnosti u crkvenim i pastoralnim pitanjima automatski udaljavale franjevce na suprotne političke pozicije (290). Pri tome političku poziciju vrhbosanskog ordinarijata ocjenjuje kao klerikalnu, a pridaje joj i negativne odrednice nacionalnog ekskluzivizma i radikalizma. S druge strane, političke stavove franjevaca drži liberalnima, a to potvrđuje ocjenom o njihovoj toleranciji na međunacionalnom i međuvjerskom planu, kao i pristajanjem uz laičku organizaciju bosansko-hercegovačkih Hrvata. Uspjeh *Hrvatske narodne zajednice* na izborima za bosansko-hercegovački Sabor 1910. godine, a napose postignuće kompromisa s *Hrvatskom katoličkom udrugom*, koje je imalo za posljedicu raspuštanje i prijelaz njezinih članova u *Hrvatsku narodnu zajednicu* u lipnju 1912., autor ocjenjuje kao pobjedu hrvatske inteligencije nad krugom nadbiskupa Stadlera (305.).

Ocjene M. Karamatića o obilježjima političkih stavova bosanskih franjevaca i vrhbosanskog ordinarijata u skladu su s prosudbama većine hrvatskih historičara o tom problemu (M. Gross, L. Daković i dr.). Smatram da su one samo dijelom točne. Naime, zbog specifičnih uvjeta u kojima se u Bosni i Hercegovini, nakon četiriju stoljeća orijentalne despotije i kratkotrajne uklopljenosti u europski politički okvir, uspostavljaju političke institucije i parlamentarni sustav, dvojbena je primjena termina kao što su liberalizam, klerikalizam i sl., koji tvore novovjekovnu političku tradiciju Zapada, a da se pri tome ne zapadne u zamku nekritičkog uopćavanja. Na primjer, vrlo je teško dovesti u sklad liberalizam i katoličku ortodoksiju kao bitne odrednice političkog i kulturnog profila bosanskih franjevaca ili govoriti o klerikalizmu u

političkom životu Bosne i Hercegovine, gdje je i Sabor bio utemeljen na konfesionalnom principu. No, nije riječ samo o nemogućnosti cjelovite primjene navedenih političkih termina za objašnjenje bosansko-hercegovačkih prilika početkom XX. stoljeća. Ocjenama o nacionalnoj isključivosti, prisutnosti frankovačkih ideja i radikalizmu, proskribirana je politička pozicija vrhbosanskog ordinarijata na čelu s nadbiskupom Stadlerom, čije su zasluge za promicanje interesa hrvatskoga nacionalnoga korpusa u Bosni i Hercegovini neprijeporne. Držim da bi upravo to trebao biti temeljni kriterij prosudbe uloge glavnih čimbenika u kulturnom, vjerskom i nacionalno-političkom životu bosansko-hercegovačkih Hrvata u vrijeme austrougarske uprave. Uostalom, međunacionalna i međukonfesionalna tolerancija uvijek su na tlu Bosne i Hercegovine imale Janusovo lice, o čemu svjedoči tragedija hrvatskog pučanstva u prošlom, a posebice u ovom ratu, u kojem se devastirana Bosna Srebrena našla pred zaista najvećom prijetnjom u svojoj povijesti — da ostane samo tužno svjedočanstvo o nekadašnjoj hrvatskoj prisutnosti na ovim prostorima.

Unatoč objektivnim na neke ocjene Marka Karamatića, napose o političkoj poziciji vrhbosanskog ordinarijata, smatram da je njegovo djelo u cijelosti ispunilo svoju glavnu zadaću obuhvatnog prikaza života i rada franjevačke provincije Bosne Srebrene u razdoblju od 1878. do 1914. godine, a znatnim dijelom i povijesti bosanskih Hrvata na povijesnoj prekretnici prijelaza iz turskog u europsko razdoblje. Djelo odlikuje objektivni pristup, jer sve bitne probleme u svezi s djelovanjem franjevačke provincije Bosne Srebrene autor razmatra na temelju relevantne literature, arhivske građe i objavljenih izvora. Stoga ono obogaćuje povijesne spoznaje i vrijedan je prinos za svako buduće bavljenje tim problemom.

Zoran Grijak

CHARLES JELAVICH, *Južnoslavenski nacionalizmi — Jugoslavensko ujedinjenje i udžbenici prije 1914.*, Globus, Zagreb, 1992., 339 str.

Pojavom djela američkog povjesničara Charlesa Jelavicha pod nazivom *Južnoslavenski nacionalizmi*, izvorno tiskanog 1990. u SAD, popunjena je praznina u proučavanju razvoja nacionalnih ideja do 1914. na tlu južnoslavenskih naroda. Autor je odgovore na brojna pitanja osjetljivih odnosa između Južnih Slavena potražio na području prosvjetnog sustava. I to s potpunim pravom jer su sadržaji udžbenika oduvijek bili obilježje nacionalnih kultura, običaja i politike. Važno je istaknuti da do sada nitko nije na ovako temeljit način proučio historijski problem utjecaja školskih modela i programa na razvitak nacionalne svijesti niza pokoljenja do nastanka Kraljevine SHS.

U predgovoru (11-16) autor iznosi težište svoga rada: ustanovljuje udio spoznaja hrvatskih, srpskih i slovenskih učenika o drugim južnoslavenskim narodima, obilježuje odnose individualnih cjelina naspram »jugoslavenske« ideje (za autora riječ je o ideji koja je u zbilji nebulozno shvaćanje, 12), te naznačuje koliki je bio stupanj stjecanja saznanja o krajnjim posljedicama školskog utjecaja pri stvaranju nove jugoslavenske države. Opsežnost istraživanja pokazuje popis od 350 proučenih gramatičkih, književnih, povijesnih i zemljopisnih